

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2023: 92-120

1777-1841 Tarihli Sivas Şer'iyeye Sicillerine Göre Alacak Verecek İlişkilerinde Guremâ Usulü

Guremâ Method in Creditor Relationships According to Sivas Sharia Registry Dated 1777-1841

Ebubekir Sıddık YÜCEL

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Assoc. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of
Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı. Theology, Department of History of Islam.

yucel@cumhuriyet.edu.tr Orcid: 0000-0003-0848-1905

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

03.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted

16.10.2023

Atıf/Cite: Yücel, Ebubekir Sıddık. "1777-1841 Tarihli Sivas Şer'iyeye Sicillerine Göre Alacak Verecek İlişkilerinde Guremâ Usulü". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2023), 92-120.
<https://doi.org/10.20486/imad.1322270>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Şehir tarihleri yazarken ana kaynaklardan istifade etmek, en sağlıklı veriye ulaşmak için önemlidir. Osmanlı arşiv kayıtları içerisinde bulunan şeri'yye sicilleri de bu kaynaklar arasında yer alır. Kadı sicilleri toplumun hafızasıdır. Mahkemeye intikal eden siyasî, sosyal, ekonomik anlamdaki yazışmaların kayıt altına alındığı önemli veriler bu sicillerde bulunur. Bu çalışma Sivas Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan ve 1777-1841 yıllarını kapsayan, altmış yıla ait yirmi bir adet sicil defterinde bulunan alacak-verecek ilişkilerinde guremâ usulü borç ödemeleriyle ilgili belgelerin analizidir. Guremâ usulü; ölen kişinin borçlarının, bırakmış olduğu terekesinin satılması suretiyle ödenmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte içerisinde bulunduğu siyasî ve ekonomik sıkıntıları toplumu da etkilemiştir. İnsanların borçlanması ekonomik sıkıntılardan kısa süreli de olsa bir kurtuluş aracıdır. Sicil kayıtlarında bulunan ve kişiler vefat ettikten sonra geride bıraktığı mirasın hukuki durumunu gösteren tereke/muhallefât kayıtları bize şahsın maddî gücünü, toplumsal profilini göstermektedir. İncelenen kayıtlarda devlet görevlisi, esnaf, reâyâ, ehl-i seyfidan oluşan geniş yelpazeyi içerisine alan guremâ kayıtları tespit edilerek tablolar halinde gösterilecek ve analizlerine yer verilecektir. Kişi borçsuz vefat etmiş ise miras vereseler arasında taksim edilişi, borcu varsa guremâ usulü ile malları satılarak alacaklılar arasındaki taksimat şekilleri gösterilecektir. Borç kayıtları Osmanlı toplumunda birlikte yaşam kültürünün önemli verilerini bize sunmaktadır. Borç kayıtlarındaki farklı dinî ve etnik yapıya sahip fertlerin birbirleriyle yardımlaşmada din ve millet farkı gözetmediklerini görmekteyiz. Guremâ usulüyle varislere herhangi bir maddî külfet getirmeden terekeden geriye kalan meblağla mümkün olan en uygun şekilde borçlarının ödenmesi sağlanmış oluyordu.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Sivas, Tereke, Guremâ, Şer'iyye Sicili.

Abstract

When writing city histories, it is important to make use of main sources in order to reach the most reliable data. The shari'yye registers in the Ottoman archival records are among these sources. Kadi registers are the memory of the society. These registers contain essential data on political, social and economic correspondences that were transferred to the court. This study is an analysis of the documents related to the guremâ method of debt payments in the receivable and payable relations in the twenty-one registry books in the Sivas Shar'iyya registers covering the years 1777-1841, spanning sixty years. Guremâ method means the payment of the debts of a deceased person through the sale of his/her estate. The political and economic challenges of the Ottoman Empire during this period also affected the society. Borrowing money was a way out of economic difficulties, even for a short period of time. Tereke/muhallefât records, which are found in the registry records and show the legal status of the inheritance left behind after the death of a person, show us the financial power and social profile of the person. In the analyzed records, the records of guremâ, which include a wide range of state officials, artisans, reaya, ehl-i seyf, will be identified, shown in tables and analyzed. If the person died debt-free, the distribution of the inheritance among the heirs would be shown, and if the person had debts, the distribution among the creditors would be shown by selling the goods with the guremâ method. Debt records provide vital data on the culture of coexistence in Ottoman society. In the debt records, we see that individuals of different religious and ethnic backgrounds did not discriminate between religion and nationality in helping each other. With the Guremâ method, debts were paid in the most appropriate way possible with the amount remaining from the inheritance without imposing any material burden on the heirs.

Keywords: History of Islam, Sivas, Estate, Tax, Sharia Registry.

Giriş

Türkiye’de Osmanlı şehir tarihçiliği yazımı son elli yılda gelişmeye başlamıştır. Şehir tarihleri, insan ve eşya arasındaki ilişki ve bu ilişki çerçevesinde doğan toplumsal hareketliliğin tüm unsurlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Şehirlerin ortaya çıkma ve gelişme sebepleri, şehirlerde meydana gelen faaliyetler, şehir hayatının sosyal durumu ve şehir hayatının psikolojik ve kültürel yaşantısının özelliği şehir tarihi araştırmalarının inceleme konuları arasındadır.¹

Osmanlı şehir tarihi incelemelerinden müracaat edilebilecek bir hayli arşiv malzemesi bulunmaktadır. Fakat bu arşiv malzemeleri içerisinde en önemlisini, kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer’iyye denilen kadı yahut nâibi tarafından tutulan şer’iyye sicilleri² dediğimiz mahkeme kayıtları oluşturmaktadır. Bu kayıtlar olmaksızın bir Osmanlı şehrinin tarihini yazabilmek mümkün değildir. Bu defterlerin şehir tarihi bakımından önemini ilk defa gündeme taşıyan İsmail Hakkı Uzunçarşılı’dır. Ona göre siciller, 15. asrın son senelerinden başlayarak 19. asrın sonlarına kadar gelen en aşağı dört asırlık Türk tarihinin, içtimaî, iktisadî ve siyasî hayatının yazılı vesikaları olması itibarıyla Türk tarihinin ana kaynaklarından birisidir. Bundan dolayı her vilayet ve kaza merkezlerine ait tutulan mahkeme sicilleri, o bölgenin en kuvvetli ve en fazla itimat edilen tarih kaynaklarındandır. Çünkü hükümet merkezinden bildirilen bütün emirlerin birer suretleri sicil denilen bu defterlere kaydedilirdi.³ Ayrıca bir toplumun bütün sosyal, siyasî, iktisadî ilişkileri demek olan, evlenme-boşanma, miras, cezaî olaylar, vergiler, devlet-halk, sivil-asker münasebetleri, üretim, alacak verecek ilişkileri, narh, sosyal dayanışma, müslim-gayrimüslim ilişkileri gibi konularından mahkemeye intikal etmiş olanlarının kayıt altına alındığı kaynaklar arasındadır.

Toplumsal yaşamda insan, borç alma ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bu durum çoğu zaman bir ihtiyaca binaen olur. Kişinin ekonomik seviyesinin piyasalarda meydana gelen çalkantılar neticesinde yetersiz kalması bir başkasından maddî yardım almayı gerekli kılabilir. İslam toplumunda ihtiyaç sahiplerinin maddî ihtiyaçlarını çözmeye karz-ı hasen⁴ sistemi devreye girmiştir. Çünkü Kur’an-ı Kerim’in muhtelif ayetlerinde bunun mükâfatının kat kat fazlasıyla verileceği müjdesi bulunmaktadır.⁵ Karz-ı hasen uygulaması herhangi bir kişinin ihtiyaç sahibi olanlara nakit para,

¹ Özer Ergenç, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten* 52/203 (1988), 667-683.

² Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 39/8-11.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.

⁴ Bk., H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-525.

⁵ Bk., el-Bakara 2/245, el-Maide 5/12, el-Müzzemmil 73/20.

ölçülebilir ve sayılabilir cinsten bir emtia misliyle almak kaydıyla ödünç verme işlemidir. Bu işlemde herhangi bir ek hak veya çıkar düşünülmez. Borç veren Allah'ın rızasını gözeterek bir Müslümanın ihtiyacını gidermek ve kalben mutmain olmak için verir. Karşılığını dünyada ve ahirette Allah'tan beklediği içindir ki, bu borç işlemine *hasen* sıfatı verilmiştir.⁶ Osmanlı toplumunda borç almayı gerektiren sebeplerden bazıları şunlardır: Savaş yıllarında sivil ve askerî zümrenin masraflarının artması, taşınmaz malların zaman içerisindeki tahribat veya yeniden inşa edilmesi ihtiyacı, zanaat, ziraat, ticaret ve diğer meslek gruplarındaki üretimde meydana gelen aksamalardan doğan ihtiyaçlar, eşi seferde olan ailelerin nafaka ihtiyaçlarından doğan sıkıntılar, savaş yıllarında doğan ek vergiler bunlar arasındadır.⁷

Şer'iyye sicillerinde bulunan ve Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktıkları malları gösteren muhalefât kayıtları⁸, kişilerin maddî varlıklarını ve toplum içerisindeki nüfuzunu göstermesi bakımından bize veriler sunmaktadır. Bu kayıtlarda toplumun her tabakasında bulunan insanların kayıtlarını görebildiğimiz gibi toplumun refah düzeyi ile ilgili bir kanaate varabilme imkânı da bulabilmekteyiz. Sicillerde geçen ve *kassamlar* tarafından kayıt altına alınan muhalefât kayıtlarında kişilerin borç, alacak ve miras paylaşımlarıyla ilgili çok belge bulunmaktadır. Şer'iyye sicillerindeki guremâ kayıtlarının en dikkat çeken tarafı, Osmanlı reâyâsı içerisinde bulunan farklı etnik yapı ve dine mensup olan ve Osmanlı hoşgörüsü içerisinde yaşayan müslim-gayrimüslim tüm toplumun birbirine borç alıp vermede bir tesanüt sergilemiş olmalarıdır. Müteveffa kişilerin borç listelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Borçlanan kişi devlet bürokrasisinde görevli olanlar olduğu gibi reâyâ kısmından orta halli, düşük geliri, esnaf gibi zümrelerden oluştuğu ve bunların alacaklıları listesinde de kadın-erkek, müslim-gayrimüslim, esnaf-tüccar vb. tüm grupları görebilmekteyiz.

Şer'iyye sicillerinde Osmanlı toplumunun müslim, gayrimüslim tereke ve muhalefâtına da rastlanmaktadır. Mahkeme kayıtlarında ölen herkesin kayıtlarını bulabilmek mümkün değildir. Çoğu zaman aileler kendi aralarında problemleri çözdükleri için mahkemeye müracaatları olmamaktadır.⁹ Tereke sahibi borçlu veya alacaklı olduğunda veya gaiplik veya mefkudluk durumları gibi mahkeme tescili gerektiren durumlarda aileler terekeyi kayıt altına aldırılmaktaydılar. Mahkemeye

⁶ Muhammet Fatih Canbaz, *İslâmi Finansman ve Karz-ı Hasen* (İstanbul: Nida Akademi, 2020), 12-13.

⁷ Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 217., Konu ile ilgili geniş bilgi için bk., Süleyman Kaya vd. (ed.), *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

⁸ Tahsin Özcan, "Muhalefât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/405-406.

⁹ İlber Ortaylı, "Kent tarihinde Kaynak Sorunları", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I* (Turhan Kitabevi, 2004), 139-143.

sorunların intikal ettirilmesinde müslim-gayrimüslim ayırımı söz konusu olmadığı belgelerde anlaşılmaktadır. Osmanlı tebaası olan herkes problemlerinin çözüm yolu olarak şer'î mahkemeye müracaatta bulunabilmektedir. Şah Hüseyin Mahallesi sakinlerinden Papan bnt. Ohan Nasrani'nin durumu böyledir. Vefatından sonra terekesi sayılır, toplamda 99,36 kuruşa tekabül eden terekesinden vergiler kesildikten *sahhu'l-bâki* olan 95,16 kuruştan eş 102/23, baba 108/15, oğul 12/37, kız 66/18¹⁰ oranında taksim edilerek hak sahiplerine verilir ki bu taksimat İslam miras hukukuna göre yapılan bir taksimattır.

Şer'iyye sicillerinde göze çarpan ve çalışmamızın konusu olan önemli bir husus da guremâ usulü ile kaydedilen tereke ve muhalledfât kayıtlarıdır. Tereke terim anlamı itibariyle, “Bir şeye düşkün olma, bağlanma, ısrar etme anlamlarına gelen *gurm (garm)*, örfte borç-borçlu veya alacaklı-borçlu arasındaki sıkı bağla ilgili olarak borcu ödeme veya ödenmesi gereken borç” anlamında kullanılmaktadır.¹¹ Sicillerde muhalledfât kayıtlarında, *düyunu terekesinden ezyed olduğu halde vefat eden*¹² şeklinde başlayan ibareyle ölen kişinin borçlu bir kişi olduğu ve terekesinin borçlarını karşılamadığı anlaşılmaktadır. Ölen kişinin borçlu olması ve borç miktarının tespitinde ise, “Varisleri, bazı verese ikrarıyla ve bazı şâhid-i aherle sâbit olunduktan sonra terekesi düyûnuna vefâ etmeyüp ashâb-ı dâyine guremâlarına görev tevzi olunan defterdir”¹³ kaydıyla tahrir edildiği görülmektedir. Vefat eden şahsın terekesi tespit edildikten sonra öncelikle cenaze teçhiz ve tekfin masrafları çıkartılır. Borçlu olan tereke sahibinin borçları hak sahiplerine paylaştırılmadan önce tereke toplamından ayrılır. Eşlerine mehir borcu olan erkeklerin bu borcu da terekeden tahsil edilir. Şayet borçlar terekenin tamamından fazla ise tüm tereke borçlulara guremâ usulüne göre taksim edilirdi.¹⁴ Bu türden bir paylaşımın örneklerine çalışma içerisinde temas edilecektir.

¹⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 1. MŞH.ŞSC.d., 7693/1, 168/1.

¹¹ Ali Bardakoğlu, “Garâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/359-361. Kadı sicillerinde bulunan tereke ve muhalledfât kayıtlarıyla ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmalar ele alınırken borç kayıtları olan guremâ kayıtları da ele alınmıştır fakat müstakil olması bakımından Veysel Gürhan ve Ercan Gümüş'ün çalışmaları bu türden çalışmalara öncülük etmesi bakımından önemlidir. Bk., Veysel Gürhan - Ercan Gümüş, “Osmanlı Kadı Sicillerinde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak ‘Guremâ Usulü’ ve Uygulanışı”, *Turkish Studies* 11/6 (2016), 61-74.

¹² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, 450/1.

¹³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787)* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 2. MŞH.ŞSC.d..7694/2, 193/1.

¹⁴ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 217.

1. Kaynaklar ve Yöntem

Bu çalışma 1777-1841 yılları arasını ihtiva eden yirmi adet ve altmış yıllık süreyi kapsayan Sivas Şer'iyye Sicilleri'ndeki tereke kayıtlarındaki guremâ kayıtlarını esas alan bir çalışmadır. Çalışmanın tarihinin 1777 yılı olan 18. asrın son çeyreğinden başlaması Sivas gibi kadim bir şehrin mahkeme kayıtlarının elimizde mevcut olan ilk defterin bu tarihle başlıyor olmasındandır. 15. asırdan başlayıp 20. asrın ilk yirmi senesine kadar devam eden bu kaynakların en mühimleri 19. asrın ortalarına kadar gelebilmiştir. Sicil defterlerinin büyük bir kısmı yangın ve nakil sebebiyle zayi olmuş ve günümüze kadar ulaşmamıştır. Birçok vilayet ve kazaya ait en erken tarihli sicil defteri 18. asırdan daha geriye gitmemektedir.¹⁵ Zaman içerisinde tahribatla karşı karşıya kalan arşiv kayıtlarından Sivas Şer'iyye Sicilleri de zamanla tahribata maruz kalmıştır. Bugün Devlet Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde muhafaza altında olan bu defterlerin birçoğunda ciddi sayılabilecek su izlerinin bulunuyor olması yukarıda da belirtildiği gibi Uzunçarşılı'nın tespitlerini doğrulamaktadır.

Çalışmanın 1777-1841 tarihlerini ihtiva eden 21 defteri kapsamının sebebi, Osmanlı şer'î mahkemelerinin farklı kurumsal yapıya dönüşümü olan Tanzimat'a kadar seçilmiş olmasıdır. Bu tarihlerde Tanzimat'tan önce tek hâkim ve tek dereceli olan bu mahkemeler, hukuk ve ceza davalarına bakan ve toplu hâkimli mahkeme sistemi olan Nizamiye Mahkemeleri'ne dönüşmüşlerdir.¹⁶ Yargıda meydana gelen değişimle birlikte meşihat makamında tutulan defterlerde mahkemenin baktığı davalara paralel olarak yeni defterler tutulmasını gerekli kılmıştır. O zamana kadar tutulan sicil defterlerinde, hüccet, berat, temessük, ferman, i'lâm, kassam, tereke, salyâne gibi belgeler bulunmaktaydı. 19. asrın sonlarına doğru sicil defterleri, konularına göre tutulmuştur. Davaların mahiyetine göre, zabt-ı dava, i'lâm, hüccet, tereke ve kassam, enkiha defterlerine¹⁷ ilaveten tahrirat, izinnâme, velâyet, husus ceridesi, mufassal, der kenâr, müsvedde, hülâsa¹⁸ şeklinde çeşitlenmiştir. Sivas Şer'iyye Sicil defterleri de bu tarihten sonra klasik formdaki sicil kayıtları hüviyetinden sicil, i'lâm, tereke-taksim, hulasa, hüccet, vekâlet, enkiha, tereke¹⁹ kayıtlarını ihtiva eden müstakil defterler tutulmuştur.

Bu çalışmada aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere 17 defterde bulunan guremâ kayıtları çıkartılmıştır. 1841 tarihine kadar olan 21 adet defterde bulunan tereke

¹⁵ Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", 365-369.

¹⁶ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", *OTAM* 29 (Ankara 2012), 49-82.

¹⁷ Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", 50-82.

¹⁸ Bilgin Aydın vd., *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşiv Defteri* (İstanbul: İSAM, 2006), 282.

¹⁹ Ebubekir Sıddık Yücel, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.

kayıtlarından sadece 17 defterde guremâ kayıtları tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan 32 tanesi Müslüman ve 10 tanesi de gayrimüslim kaydı olmak üzere 42 adettir. Kayıtların tamamı erkeklere aittir. Kadınlara ait tereke kayıtları bulunsa da²⁰ bunlar arasında guremâ kaydı yer almamaktadır. Sivas Şer'iyye Sicilleri'nin 134 numaralı defteri de bu çalışmada değerlendirilmiştir. Defter numaralanması esnasında 134 numara olarak kaydedilen defter, kronolojik sıralamaya göre 2 numaralı defterden sonra gelmesi gerekmektedir ki, 1783-1785 tarihleri arasındaki mahkeme kayıtlarını içermesi sebebiyle ilgili defteri çalışmamız kapsamına dâhil ettik.

Tablo 1- Guremâ usulü uygulanan tereke sahiplerinin cinsiyet ve dinî inanç dağılımı

Sicil No / Tarih	Cinsiyet		Din	
	Erkek	Kadın	Müslim	Gayrimüslim
1/1777- 1781	5		5	
2/1781-1787	4		4	
134/1783-1785	2			2
3/1787-1790	2		2	
4/ 1791-1798	1		1	
5/1794-1794	2		2	
6/1798-1802	2		1	1
7/1802-1805	3		3	
9/1809-1812	4		4	
10/1815-1817	2			2
11/1817-1821	2		2	
12/1821-1823	2			2
13/1822-1825	2		1	1
14/1825-1826	3		2	1
15/1827-1829	4		3	1
17/1833-1834	1		1	
20/ 1839-1841	1		1	
Toplam	42		32	10

²⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No. 20. MŞH.ŞSC.d., 7713/20, 50/2.

2. Guremâ Usulünün Tatbik Şekli

Vefat eden şahısların terekeleri, mahkeme tarafından görevlendirilen, kassam,²¹ kavas,²² beytü'l-mâl emîni,²³ beytü'l-mâl emîni olmadığına vasî-yi muhtârın nasb ettiği²⁴ görevliler ve ma'rifet-i şer'²⁵ vasıtasıyla muhallefâtı kayıt altına alınır. Tespit yapıldıktan sonra tereke taksiminden önce her dönemde miktarı farklı olmakla birlikte *resm-i kısmet* adı altında vergi kesintileri yapılır. Bu vergi bazen kişinin bıraktığı mirastan teçhiz-tekfin, borç ve masraflar çıkarılmadan genel yekûn üzerinden alınabildiği gibi bazen de borç, masraf, mehir vb. giderler çıkartıldıktan sonra alınmaktadır. Bunun haricinde kanunda belirlenen vergiler dışında da miras kalan mallar üzerinde muhtelif adlarla gider kalemleri teşekkül ettirilerek bunlar da tahsil edilir.²⁶ Sicil kayıtlarında dikkat çeken diğer bir vergi kalemi ise normalde bir gümrük vergi kalemi olan²⁷ uşûrdür.²⁸ Resm-i kısmet kalemi altında guremâ usulü uygulanan müslim-gayrimüslim terekelerinde bu vergi kalemini görmekteyiz.

Müteveffa kişi borçsuz bir şekilde vefat etmiş ise mahkeme, vergi kesintileri yaptıktan sonra İslam miras hukukuna göre vârislere taksimatı yapar. Bazı terekelerde *deyn* olarak ifade edilen borçlar vardır ki bunlar genel olarak müteveffanın geriye bırakmış olduğu muhallefâtıyla karşılanabilecek borçlardır. Bu durumlarda guremâ usulü uygulanmaz. Guremâ usulü, müteveffa kişinin tereke kaydında *düyunu terekesinden ezyed* ifadesinden anlaşılır. Bu durumda iki uygulama karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisinde guremâ usulü uygulanmaz. Çünkü terekesi borçlarını karşılamaya yetmektedir. Örneğin, Abdülkerim Mahallesinde ikamet eden Cemal-zâde Ahmed Ağa b. Mehmed Said Ağa'nın nakit para ve zahire olarak 2508,5 kuruşluk terekesi kalmıştır.

²¹ Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, 65.; Kassam: İslam hukukunda ganimet, şirket ve miras gibi konularda her türlü taşınır taşınmaz malı bölerek hisseleri belirli hale getiren kişiye denir. Said Öztürk, "Kassâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/579-582.

²² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1805-1809)*, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 8. MŞH.ŞSC.d., 7700/8, 6/2., Kavas: Terim olarak, tüfekli asker, silahlı muhafız anlamlarına gelip özellikle yüksek düzeyde devlet görevlileriyle birlikte resmi kurumlarda özel elbisesi olan, inzibat askeri ve koruma görevlilerine denir. Mehmet Canatar, "Kavas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/66-68.

²³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, 17/1.; Beytü'l-mâl emini: Devlete ait mal varlığının tamamıyla ilgili kurumun başında olan kişiye denir.

²⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, 22/1.

²⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812)*, 5/1.

²⁶ Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, 61.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük (Osmanlılarda Gümrük)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/263-268.

²⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823)*, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 12. MŞH.ŞSC.d., 7705/13, 3/3.

Borç miktarı da 2529,5 kuruştur ve 21 kuruşluk bir açık bulunmaktadır. Guremâdan her kuruşa otuz dokuz para ve ikişer akçe gerektiğinden varislerine herhangi bir şey kalmaz ve tamamı borçlulara taksim edilir.²⁹ Böylesi terekelerde dâyinlerin (alacaklıların) guremâ usulüne göre alacak miktarları gösterilmemiştir.

Guremâ usulü tatbik edilirken terekeden kalan miktarın taksimde borcun her bir kuruşu üzerinden taksimat yapılmaktadır. Üryan-ı Zimmi Mahallesinden Ali b. Ahmed'in terekесinden vergiler kesildikten sonra toplam 280 kuruş kalmıştır ve asıl borcu ise 372 kuruştur. Asıl borçtan beher kuruşa yirmi beşer para birer akçe isabet ettirilerek toplamda 246 kuruş taksimat yapılmıştır³⁰ ki toplam borcunun %66'sı ödenebilmiştir.

Guremâ kayıtlarında her zaman ayrıntılı taksimat belirtilmemektedir. Çoğu zaman kalan tereke miktarı, asıl borç ve guremâ olarak genel taksimatları görmekteyiz. Yahya Bey Mahallesinde ikamet eden Mehmed b. İsmail'in toplam 146 kuruş terekесi kalmıştır. Asıl borcu 494 kuruştur ve taksimat bu miktar üzerinde genel verilmiştir. Bu şahsın borç listesinde kendileri yetim olan ve vasî denetiminde olan şahıslardan da borç edildiği anlaşılmaktadır bu kişilere 75 kuruş borç gözükmektedir ve %43'e tekabül eden 32,5 kuruşu ödenebilmiştir.³¹ Bazı belgelerde şahsın borçlu olduğu kişiler ve borç miktarları belirtilmeksizin guremâ usulü uygulandığını, sadece taksimatın hangi ölçüde yapıldığını görmekteyiz. Kaleardı Mahallesinde oturan Kethüdayerioğlu Abdurrahman Ağa b. Mustafa'nın terekесi alacaklılarına her kuruşuna otuz sekiz para ve bir buçuk akçe üzerinden taksim yapılmıştır.³² Alibaba Zaviye Mahallesinde oturan Tortumluoğlu es-Seyyid el-Hac Ahmed b. Halil adlı şahsın tereke ve borç miktarı belirtilmeksizin, terekесi ve evi satılarak dâyinler arasında taksim edildi şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır.³³

Alacak verecek ilişkisi içerisinde aradaki farkın çok olmadığı guremâ kayıtları da bulunmaktadır. Ece Mahallesinde oturan Mehmed b. Mustafa'nın terekесi toplamı 463 kuruştur ve asıl borcu 492 kuruş olarak tespit edilmiştir. Toplamda kendi eşinin 132 kuruşluk mihri ile birlikte 3 kişiye borcu gözükmektedir ve borcunun %94'lük kısmı ödenmiştir.³⁴

Müteveffa kişinin terekесi, borcunu ödemeye kifayet etmediği takdirde taşınmaz mala sahip ise bu taşınmaz borcuna tekabül etsin veyahut etmesin mahkeme tarafından

²⁹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787), 193/1.

³⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1791-1798), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 4. MŞH.ŞSC.d., 7696/4, 8/2.

³¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805), 16/1.

³² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 360/1.

³³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787), 10/1.

³⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826), 89/2.

satışı yapılır ve terekeye dâhil edilerek guremâ usulüyle borç kapatılmaya çalışılır. Örneğin, Velid Bey Mahallesi sakinlerinden Abdurrahman Bey isimli şahsın aynı şekilde *düyünü terekesinden ezyâddır* ve 149 kuruşluk bir tereke bırakmıştır. Şahsın borç miktarı ise 394 kuruş olup 245 kuruşluk bir açık bulunmaktadır. Aynı mahallede bulunan evi, 100 kuruşa satıldıktan sonra 345 kuruşa ulaşan meblağ guremâ usulüne göre beher kuruşuna on üçer para birer akçe hesabı üzerinden borcu ödenmiş³⁵ ve her iki şahsın terekesinde de resm-i kısmet tahsil edilmemiştir.

Vefat eden kişinin şayet varisleri bulunmuyorsa şehrin valisi tarafından tayin edilen bir mübaşir marifetiyle terekesi, Sûk-ı Sultanî'de değerinin de üzerinde satılarak guremâ usulüne göre borçları alacaklılara taksim edilir. Üryan-ı Zimmi Mahallesinde oturan Katırcıoğlu Kırkor'un oğlu Hırad'ın terekesi 9946 kuruşa satılır, vergiler tahsil edildikten sonra kalan 7929 kuruş dâyinlere taksim edilir.³⁶ Tereke miktarı borçları tam karşılayabilecek durumda olan terekelerden vergi alınmayarak, borçların kapatıldığı durumlar da olabilmektedir. Guremâ kayıtlarını incelerken Zaralı-zâde Abdullah Paşa'nın durumunda farklılık gözlenir. Muhtemeldir ki devlet görevlisi olmaktan kaynaklanan bir durumdur. Paşa vefat ettiğinde *düyûn-ı kesîresi* (çok borç) olduğu anlaşılmıştır. Terekesi şehirde bulunan ulemâ, sulehâ, a'yân ve eşrafın da iştirakiyle mütesellim Ser-bevvabîn Süleyman Ağa marifetiyle ve marifet-i şer' ile evine gidilerek sayılmış ve toplam tereke miktarı 3000 kuruş olarak tespit edilmiştir. Toplam borcu ise 9376 kuruştur. Muhallefât tespitinden sonra terekesinden vergi kesilmeyerek 3000 kuruşun tamamı borçlulara guremâ usulüne göre taksim edilmiştir.³⁷

3. Guremâ Usulü Uygulanan Tereke Sahiplerinin Özellikleri

Halil İnalçık Hoca Osmanlı Devleti'nin hukuk nizamı konusunda, "Osmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti olarak binnazariye şeriaten başka bir kanunu olmaması gerekirdi. Gerçekte tamamıyla hususî şartlar altında gelişen Osmanlı Devleti, şeriat aşan bir hukuk nizamı geliştirmiştir" tespitinde bulunur.³⁸ Devletin ilk kuruluşunda şeriat kanunlarına göre hüküm vermek için şeyhülislamlik müessesesi kurulmuş şer'î kanunlara ilaveten örfe göre de hukuk nizamı tesis edilmiştir.³⁹ Mahkemeye intikal eden davalar, İslam hukuku ve örfî hukuktan oluşan kanunlar vasıtasıyla çözülür ve bunlar sicillere kaydedilirdi. Osmanlı tebaasında Müslümanların dışındaki zimmîler de istediklerinde şer'î mahkemelere davalarını götürüyorlardı. Şer'îye sicillerinde

³⁵ Sivas Şer'îyye Sicil Defteri (1787-1790), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 3. MŞH.ŞSC.d..7695/3, 173/1.

³⁶ Sivas Şer'îyye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7707), 79/1.

³⁷ Sivas Şer'îyye Sicil Defteri (1787-1790), 192/1.

³⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi* 13/2 (1958), 13.

³⁹ M. Fuat Köprülü, "Fıkıh", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1993), 4/608-622.

bunun örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde guremâ usulüyle tereke taksimi yapılan borçluların profillerine bakacağız. Kayıtlarda, müslim-gayrimüslim, esnaf, bürokrat, dar gelirli vb. kişilerin guremâ kayıtlarının analizini yapılacaktır. Müteveffa kişilerin kayıtlarının tamamı olmasa da bir kısmının kayıtları tablo olarak verilecektir. Bu kayıtlarda, birlikte yaşama kültürünün bir getirisi olarak toplumdaki tüm katmanların birbirleriyle olan komşuluk, aile, esnaf, hizmetçi vb. ilişkileri görmek mümkün olacaktır. Özellikle karz-ı hasen kültürünün göz ardı edilmemesi açısından bu önemlidir.

3.1. Müslim

İncelediğimiz defterlerde 25 tane müslim guremâ kaydı bulunmaktadır. Guremâ kayıtları, kendi içinde bürokrat, esnaf, düşük gelirli, çok eşli ve birden fazla tereke kaydı bulunanlar şeklinde sınıflandırılarak ayrı ayrı değerlendirildi. Bu sayede Osmanlı toplumunda bulunan reâyânın ekonomik ve sosyal statüleri hakkında sınırlı da olsa bir kanaat sahibi olunabilecektir. Bu kısımda guremâ usulü uygulanan kişilerin tamamını tablolar halinde göstermekten ziyade bunlar içerisinde muhalefât kaydı en teferruatlı olanları verilecektir.

Geçim sıkıntısı neticesinde borçlanan ve borçlu olarak vefat eden şahısların alacaklıları hemen mahkemeye müracaat etmek suretiyle şahsın muhalefâtının tespiti ve borçlarının tahsilini talep etmektedirler. Alacaklı olanların müteveffa şahısta olan borç miktarlarını gösterir yazılı bir belgeyi mahkemeye sunduklarına ve buna göre guremâ taksimatı yapıldığına dair yazılı bir belgeye rastlamadık. Genel olarak *aile fertlerinin ikrarı*,⁴⁰ *dâyinlerin huzurunda*⁴¹ *ma'rifet-i şer'*,⁴² *kibeli'ş-şer'*,⁴³ *şâhid-i âher*⁴⁴ veya *ölen şahsın zimmetinde olan alacaklarını talep ederek mahkemeye müracaat suretiyle*⁴⁵ terekenin ilk önce tahriri yapılır. Daha sonra *takvim-i bahâ*⁴⁶ (fiyat takdiri) ile birlikte *düyûn-ı müsbitesi için kâffe-i tereke Sûk-ı Sultanî'de bey-'i mezîd ile fûruht*⁴⁷ olunmak suretiyle guremâ usulüne göre tevzi ve taksim edilir.

⁴⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812), 132/1.

⁴¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 5. MŞH.ŞSC.d., 7697/5, 202/1.

⁴² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829), 79/1.

⁴³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 14. MŞH.ŞSC.d., 7706/14, 116/2.

⁴⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 450/1.

⁴⁵ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 367/1.

⁴⁶ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 450/1.

⁴⁷ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 13. MŞH.ŞSC.d..7773, 58/1.

Tablo 2. Hamurkesen Mahallesinden Beşir Ağa b. Abdullah'ın Guremâ Kaydı⁴⁸

Alacaklı	Asıl Borç kuruş-para	Guremâ kuruş-para
Mütevelli-zâde Seyyid Süleyman'a	70	9,30
Genç İbrahim Ağa'ya	1000	138
Tavil Fazlullah'a	483	66,5
Mustafa Bey'e	740	102
Recep Efendi'ye	200	27,25
Umur-zâde Mehmed Ağa'ya	300	41,15
Vekîl-i Harc Osman'a	2200	304,5
Ayvaz Ağa'ya	500	69
Gazaz-zâde Emin Ağa'ya	64	8,35
Mehmed Alemdar'a	40	5,5
Mehr li'z-zevceti'l-mezbûre	171	23,35
(?)	233	32,5
Guremâ harici		14,5
TOPLAM	5.961	842,5

Beşir Ağa'nın guremâ kaydı 5.961 kuruşla en fazla borç miktarı olan kayıtlardandır. 27 Eylül 1804 tarihli olan bu kayda göre toplam tereke miktarı 957,5 kuruş olup *ihrâcât*⁴⁹ yapıldıktan sonra 842,5 kuruş kalmıştır. Kalan miktar her kuruşa beşer buçuk para üzerinden taksim edilmek suretiyle guremâ uygulanmıştır. Şahsın eşi ve bir oğlu bulunmaktadır ve borçlandığı kişilere bakıldığında toplum içerisinde mevki sahibi olanlar olduğu görülmektedir. Toplam borcunun %14'lük gibi cüz'î bir kısmı ödenebilmiştir.⁵⁰

27 Nisan 1811 tarihli bir belgede Hoca Ali Çavuş Mahallesinde oturan Börekçi Ahmedoğulları Mehmed ve Ömer'in iki kardeş olarak birlikte yaşamaktadırlar. Şahısların her ikisinin de aynı anda vefat ettikleri anlaşılmaktadır. Tereke kayıtlarında Ömer'in eşine 229 kuruş, Mehmed'in eşine ise 171 kuruş mehir borcu bulunmaktadır ve bunlar guremâ usulüne göre Ömer'in eşine 45,32, Mehmed'in eşine ise 34,8 kuruş guremâ usulüne göre mehir borçları ödenmiştir.⁵¹ Kaleardı Mahallesinde oturan ve 409

⁴⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805)*, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 7. MŞH.ŞSC.d., 7699/7, 138/1.

⁴⁹ *İhrâcât*: Müteveffanın terekesi resmî olarak sayıldıktan sonra resm-i kısmet, dellaliye, ihdariye vb. kesinti kalemleri gösterir bir ifadedir.

⁵⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699), 138/1.

⁵¹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812)*, 132/1.

kuruş terekesi bulunan Recep Efendi'nin terekesinde dikkat çeken husus ise, kendisinden önce vefat eden zevcesine mehrinin tamamını vermediği ve yarım hisse mehir borcu olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut eşine olan 70,33 kuruş mehir borcu da bulunmaktadır ve her ikisine olan borcu da guremâ usulüne göre taksim edilmiştir.⁵² Yine aynı mahallede oturan ve aynı sülaleden gelen Börekçi Ecderoğlu'nun 362 kuruş terekesi bulunmaktadır ve ihracat sonrası ise 306,5 kuruş kalmıştır. Şahsın 1275,5 kuruş borcu bulunmaktadır. Borçlarının yaklaşık %30'u ödenmiş fakat belgede guremâ usulünün nasıl uygulandığı belirtilmemiştir.⁵³

3.1.1. Düşük Gelirli Şahıs Guremâ Kaydı

Mevcut guremâ kayıtları içerisinde en düşük gelirli ve borcu en çok olan Hacı Alioğlu Ebubekir b. Haydar'dır. 17 Ağustos 1793 tarihli belgeye göre⁵⁴ Gök Medrese Mahallesi oturan şahsın 66,32 kuruşluk terekesi kalmış, toplamda ise 844 kuruş borcu bulunmaktadır. Terekesi satılmak suretiyle %7'e tekabül eden borcu ödenmiştir. Alacaklılar içerisinde 100 kuruşla zevcesi de bulunmaktadır.

Tablo 3. Hacı Ali Oğlu Ebubekir b. Haydar'ın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç / Kuruş	Guremâ kuruş/para
Zevcesi	100	7,36
Mehter Yarem Ağa'ya	70	5,31
Nalbant Seyyid Süleyman'a	60	4,30
Börekçi oğlu'na	12	0,38
Mustafa Bey'e	36	2,34
Gülşen Ağa'ya	110	8,27
İsmail Ağa-zâde Said Ağa'ya	200	15,33
Harçin Türkmenoğlu'na	136	10,30
Mühürdar oğlu'na	120	9,5
TOPLAM	844	63,09

3.1.2. Çok Eşli Şahıs Guremâ Kaydı

Osmanlı aile hukukunun temeli, İslam aile hukukun oluşturduğu temel ilkelere dayanmaktadır. Temel ilkelere ters düşmeyen, örften kaynaklanan uygulamalara da

⁵² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No. 20. MŞH.ŞSC.d., 7713/20, 20/2.

⁵³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No: 9. MŞH.ŞSC.d., 7701/9, 132/1.

⁵⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794) No: 5 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7697), 202/1.

müsaade edilmiştir.⁵⁵ İslamiyet, tek evliliği teşvik etmekle birlikte prensipte çok evliliği de (teaddüd-i zevcât) yasaklamamıştır.⁵⁶ Şer'iyeye sicillerindeki tereke kayıtları Osmanlı aile yapısı hakkında bize en zengin malzemeyi sunmaktadır. Çalışmaya esas aldığımız guremâ kayıtlarında da çok eşli şahısların belgeleri bulunmaktadır.

Hoca İmam Mahallesinde oturan Musallî Beyoğlu Abdullah Ağa 2 Ağustos 1780 tarihli belgeye göre Yoğurtçuoğlu Hacı Ömer ve Mişo Hacı Mehmed'lerin şهادetleriyle 900 kuruş borcu olduğu tespit edilmiştir. Sağ ve vefat etmiş olan eşleriyle birlikte aile yakınlarına olan borçlarının toplamı 1.615 kuruş olduğu ve buna mukabil 524,35 kuruş terekesinin bulunduğu tespit edilmiştir. Şahsın borç kayıtlarında dikkati çeken bir nokta da Hoca İmam Mahallesi Camisi vakfına da 66 kuruş borcu olduğudur.⁵⁷ Osmanlı toplumunda kişiler kendi yakınları başta olmak üzere borç aldıkları kurumlar bulunmaktadır. Bunların içerisinde devlet, para, esnaf, avarız, cami vb. kurumların bünyesinde faaliyet gösteren vakıflar yer almaktadır.⁵⁸ İmaret Mahallesi sakinlerinden Seyyid İsmail Ağa b. Yakup adlı şahsın borç kayıtlarında da babasının vakfetmiş olduğu para vakfına 690 kuruş gibi yüklü miktarda bir borcunun olduğu görülmektedir. İsmail Ağa'nın zevcesinden intikal eden mirasla birlikte toplam 805 kuruş terekesi bulunmaktadır. Borcu ise 957 kuruştur ve borçlarının %84'üne karşılayabilmiştir. İsmail Ağa'nın sağ olan iki hanımı bulunmaktadır ve her birisine yüzer kuruş mehir borcu bulunmakta olup, 84,8 kuruş olarak guremâ usulüyle mehirlerini almışlardır.⁵⁹

Tablo 4. Musallî Beyoğlu Abdullah Ağa'nın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç kuruş-para	Guremâ kuruş-para
Hoca İmam Mahallesi Vakfı'na	66	21,18
Adile Hatun'a	75	24,15
Hoy Hatun'a	75	24,15
Saniye Hatun'a	60	19,5
Bayraktar Hacı Osman'a	125	40,20
Fatıma Hatun'a	10	3,10
Çil Hüseyinoğlu Hacı Ahmed'e	53	17,9
Divan Efendisi Hatun'a	5	1,25
Safiye Hatun'a	25	8,5

⁵⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 2/456-467.

⁵⁶ Kevser Kâmil Ali - Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/365-369.

⁵⁷ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1777-1781)*, 450/1.

⁵⁸ Kaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, 171.

⁵⁹ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1825-1826)*, 116/2.

Zevcesi Nisa Hatun'a	330	107,10
Kanlı Halil'e	4	1,12
Baldızı Sabiha Hatun'a	3	0,26
Kayın Validesi'ne	4	1,12
Tütüncü Zimmi'ye	6	1,38
Musallı'nın zevcesi Fatıma Hatun'a	13	4,9
Beyros Zimmi'ye	19	6,7
Marim Nasrani'ye	18	5,34
Altunoğlu Zimmi'ye	15	4,35
Musallı'nın zevcesi Fatıma Hatun'a	335	106,35
Zevcesi Nisa Hatun'un mehr-i müeccelesi	187,5	60 kuruş 26,5 para
Müteveffiye zevcesi Hatice Hatun'un mehri	187,5	60 kuruş 26,5 para
Toplum Yekûn	1.615	524,35

Ali Baba Mahallesi sakinlerinden Şahin Hacıoğlu Ali Ağa b. Osman ikisi sağ ve ikisi vefat etmiş olan dört eşli bir şahıstır. Vefat ettiğinde Salime ve Keziban, müteveffiye olarak da Saniye ve Rukiye isimli dört hanımla evlilik yapmıştır. Şahsın sadece sağ ve vefat etmiş olan eşlerine mehir borçları bulunmaktadır. Şahsın o an Sivas'ta bulunmayan Hasan ve Hüseyin isimli iki oğlunun gelmesiyle birlikte terekesi sayılır ve vergi kesintilerinden sonra 85 kuruş kalır ve bu miktar guremâ usulüne göre aşağıdaki tabloda görüldüğü şekliyle taksim edilir.⁶⁰ Tabloda görüldüğü üzere toplam borcunun ancak %19'u ödenebilmiştir.

Tablo 5. Şahin Hacıoğlu Ali Ağa b. Osman'ın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç	Guremâ
	Kuruş	kuruş/para
Mihr li'z-zevceti'l-mezbûre Salime Hatun	125	24,4
Mihr li'z-zevceti'l-mezbûre Keziban Hatun	150	28,37
Mihr li'z-zevceti'l-müteveffiye Saniye Hatun	83	16
Mihr li'z-zevceti'l-müteveffiye Rukiye Hatun	83	16
TOPLAM	441	85

3.1.3. Esnaf Guremâ Kaydı

İncelenen 1777-1841 tarihli sicillerde üç tane Müslüman esnafın guremâ kaydı bulunmaktadır. Bu sayı mahkeme yoluyla tereke kayıtları tahrir edilmiş olanlara aittir. Muhtemeldir ki bundan daha fazla borçlu esnaf vardı ve kendi içlerinde problemleri çözdükleri için mahkemeye intikal etmemiştir.

⁶⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812), 40/2.

Hoca İmam Mahallesinde ikamet eden ve *düyunu terekesinden ezyed* olan Duhancı Çuhadar Ağa b. Ömer adlı şahıs tütün ve tütün ürünleri satışıyla uğraşan bir esnaftır. Vefatının hemen ardından 174 kuruş cenazesinin teçhiz ve tekfin işlerine ayrıldıktan sonra terekesi tahrir edilip Sûk-ı Sultanî'de satılır ve vergi kesintilerinden sonra 924,1 kuruş *beyne'l-guremâ* taksim edilecek meblağ kalır. Şahsın asıl borcu 7067,92 kuruştur ve bunun %13 gibi az bir miktarı alacaklılara dağıtılabilmektedir.⁶¹

Tablo 6. Duhancı Çuhadar Ağa b. Ömer'in Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç kuruş / para	Guremâ kuruş/para
Bekiroğlu	196,30	35,17
Divitdâroğlu Receb Bey'e	150,20	19,15
Molla Alemdâr'a	300	38,30
Asiye Hatun'a	400	51,26
Miyase Hatun'a	300,10	38,30
Zeynep Hatun'a	600	77,5
Himmat Ağa çırağı Mehmed Ağa'ya	288	37,8
Gürcüoğlu Mehmed Ağa'ya	120	15,5
Mehir li'z-zevceti'l-mezbure Rukiye	250+(300 menzil akçesi)	71,01
Emirbalı-zâde Musallı Ağa'ya	227,5	29,15
Fetvacı-zâde Salih Efendi'ye	150	19,15
Boğazkesenli Osman'a	250	32,11
Hüseyn Ağa çırağı Ahmed Ağa'ya	60	7,30
... İbrahim	7	0,36
Boğazkesenli Ali Bey'e	147	19,15
Gadroğlu Musa'ya	94	13,5
Osman Bey'e	7	0,36
Tokatlı Tatar Salih'e	107	13,32
Boğazkesenli Ümmügülsüm'e	40	5,7
Halil Ağa'ya	100	12,36
Mehterbaşı Emin Ağa'ya	160	20,26
Tacir Kürd Hasan'a	423	54,24
Boğazkesenli Süleyman Bey'e	100	12,36
Tokatlı Hacı Bekir Usta'ya	117,5	15,9
Erbâb-ı Timar'dan Hasan Bey Validesi Kerime Hatun'a	200	25,32
Fatıma Hatun'a	300	38,30
Rebîa Hatun'a	250	32,11
Ayşe Hatun'a	100	12,36
Torşudlu Ali'ye	250	33,11

⁶¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805), 180/1.

... Mehmed'e	23	3
Fatıma Hatun'a	500,32	64
Alime Hatun'a	450	58,5
... Karabet'e	100	13,36
TOPLAM	7.067,92	924

Camii Kebir Mahallesinde oturan ve Sipahi Pazarında esnafılık yapan Mustafa Ağa b. İsmail'in evde bulunan terekesi 262 kuruş, dükkânında bulunan eşyası da 538,16 kuruştur. Vergiler ve cenaze teşhiz ve tekfin işlemlerinden sonra 678,39 kuruş kalmıştır. 1.643,7 kuruşa tekabül eden asıl borç guremâ usulüne göre taksim edilmiştir. Borcun %43 gibi bir oranı dâyinlere taksim edilebilmiştir. Şahsın yabancı olarak sadece Karahanoğlu Osman Ağa adlı şahsa 39 kuruş borcu bulunmaktadır. Borcunun tamamı eşi Safiye Hatun'a olduğu görülmektedir.⁶²

Borçlu olan esnaflardan bir diğeri Sarı Şeyh Mahallesinde oturan Şerbetçi Mehmed b. Ömer'dir. Şahsın terekesi tahrirden sonra Sûk-ı Sultânî'de 64 kalem ev eşyası müzâyede ile 2.251 kuruşa satılır. Genel olarak tahriri yapılan terekelerde *takvim-i bahâ* yani bir fiyat takdiri yapılarak satışı yapılırken, bu şahsın tereke kaydında *müzâyede* (açık artırma) ile satıştan bahsedilmektedir. Şahsın toplam borcu 4.879 kuruştur ve guremâ usulüne göre 2.033 kuruşluk bir meblağ dâyinlere taksim edilerek borcunun %41'lik kısmı ödenmiştir.⁶³

3.1.4. Bürokrat Guremâ Kaydı

Çalışmanın bu kısmında bahsi geçecek olan ilk kişi Sivas âyân aileleri içerisinde bulunan Zaralı-zâdelerden Abdullah Paşa'ya ait guremâ kaydı olacaktır. Belge 31 Mart 1790 tarihlidir. Abdullah Paşa, Çirmen muhafızlığı ve Sultanönü sancak görevi, Aksaray, Karaman, Çorum mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuş birisidir.⁶⁴ Vefat ettiğinde *düyyûn-ı kesîresi* olduğundan dolayı muhalledâtı Sivas'ın "*sulehâ, a'yân ve eşrâfî ma'rifetiyle ve mütesellim Ser-bevvabîn Süleyman Ağa ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer' ile evine varılıp tereke-i mezbûre teftiş edilip emvâl ve eşyası defter olunup guremâen ashâb-ı düyyûna taksim edilmiştir.*" Terekesinin toplamı 3000 kuruş olup Paşa'nın terekesinden herhangi bir vergi kesintisi yapılmayarak taksim edildiği görülmektedir.⁶⁵ Terekesi borçlarının %36'lık bir kısmını karşılayabilmiştir. Paşa'nın muhalledâtı içerisinde değeri 350 kuruş olan bir de cariyeye de bulunmaktadır. Bu cariyenin de muhalledâtla birlikte Sûk-ı Sultânî'de satıldığı anlaşılmaktadır. 16 Kasım 1780 tarihli belgede Sivas valilerinden idam edilerek

⁶² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829), 33/1.

⁶³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841), 12/2.

⁶⁴ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâiku'l-ahbâr*, çev. Mücteba İlgürel (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 41.

⁶⁵ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790), 192/2., 269/1.

öldürülen Dağıstanî Ali Paşa'nın muhalledâtında on dört cariye bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Evlerde köle/cariye istihdamı çok fakir olmadıkça orta sınıf Osmanlı toplumunda kullanılmaktaydı. Kölelik Osmanlıda bir üretim gücü olarak değil de yardımcı hizmetliler sınıfının bir elamanı olarak istihdam edilmekteydi.⁶⁷ Hac farızası esnasında vefat eden Devekseli Hacı Ahmed Efendi'nin muhalledâtında 12 kuruş değerinde bir köle,⁶⁸ Hoca Hüsam Mahallesinden Mehmed Ağa isimli zatın ev hizmetlerinde bir cariyesinin bulunduğunu görmekteyiz.⁶⁹

Tablo 7. Zaralı-zâde Abdullah Paşa'nın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç kuruş/para	Guremâ kuruş/para
Tokatlı Ahmed Efendi'ye	1.100	398
Yakup Beyoğlu Kartol Osmanoğlu'na	650	234,37
Tavil Osmanoğlu'na	300	108,13
Meydan Emîni'ne	100	36,5
Mumcu Hacı Halil Ağa'ya	500	181,27
El-Hac İsmail Ağa'ya	1.800	650
Saniye Hatun'a	100	36,5
Mühürdâroğlu'na	145	52,5
Safiye Hatun'a	100	36,5
Karayılan Kızın'a	105	37,7
Mehterbaşı Emin Ağa'ya	100	36,5
Karayılan Kızı Zeynep'e	100	36,5
Harem tarafı kefaletiyle	90	32,5
Bekirçavuş-zâde Süleyman Ağa'ya	360	105
El-Hac İsmail Ağa kefaletiyle el-Hac Hüseyin Efendi'ye	500	181,7
Hemşire-i veliyyü'n-niami kefaletiyle	220	79,6
Hatice Hatun'a	80	29,3
Cemaloğlu Ali'ye	100	36,5
İbrahim Ağa'ya	260	94
Mardinli Hanesine	725	261,10
...? oğlu Mehmed Ağa'ya	140	50,25
Bezm-i Koca Ağa'ya	43,5	15,28
Sarrafoğulları'na	78	27,16
Bezzaz Dermanoğlu'na	27,10	9,33
Mumcu Karabet Zimmi'ye	19	6,24
Terzi Agop Zimmi'ye	23	8,12

⁶⁶ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 297.

⁶⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009), 172.

⁶⁸ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790), 125/1.

⁶⁹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1791-1798), 102/3.

Çehken'e	10,22	3,31
Yakup Beyoğlu'na	10	3,5
Tuzcu İbrahim'e	10,5	3,26
Hoca İbrahim Efendi'ye	15	5,30
Oduncu Halil'e	37,5	13,13
Bakırcıya	10	3,5
Taşcı-zâde Beyoğlu'na	25	9
...?	149	53,30
Bolanuk Zimmi'ye	343	121,12
TOPLAM	8.375,82/8.376	2.995,97/2.996

Küçükminare Mahallesinde oturan Erbâb-ı Timar'dan Hasan Ağa'nın toplamda 3.554 kuruşluk terekesi her bir dâyine isabet eden miktarın yedişer akçe tekrardan ihraç edilmek suretiyle taksimat yapılarak 2.847,5 kuruşa düşmüştür. Guremâ miktarları belli olduktan sonra yedişer akçe ihracat yapılmasının sebebi ise, taksimat bittikten sonra Osman Ağa isimli bir şahıs, Hasan Ağa'nın varislerine 370 kuruş alacağı olduğu iddiası ile dava açmasıdır. Dava mahkeme tarafından reddedilince hizmet-i mübaşiriyye bedeli olarak her bir dâyine isabet eden guremâ miktarından kesinti yapılmıştır. Bu da alacaklıların zararına bir kesintiye sebebiyet vermiştir.⁷⁰

Tablo 8. Erbâb-ı Timar'dan Hasan Ağa'nın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç Kuruş	Guremâ kuruş/para
Kara Ahmedoğlu Osman Ağa'ya	660	577,5 / 522 55,5 (yedişer akçe ihraç)
Hacı Hamza Ağa'ya	360	322,8-5 / 304 18,5 (yedişer akçe ihraç)
Lî'z-zevceti Emine'ye	333	291,5 / 274,5 17 (yedişer akçe ihraç)
İbrahim Ağa'ya	300	262,5 / 247 15,5 (yedişer akçe ihraç)
Mehmed Ağa'ya	1.545	1.352 / 1273 79 (yedişer akçe ihraç)
Çırağı Keloğlan'a	130	114 / 107,5 6,5 (yedişer akçe ihraç)

⁷⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802), 13/1.

Zevcesi Emine Hatun'a altın ve dükkân hissesi	105	62 / 86,5 5,5 (yedişer akçe ihraç)
Bezzaz Şemsoğlu'na	40	35 / 33 2 (yedişer akçe ihraç)
TOPLAM	3.473	2.847,5

Camiikebir Mahallesinde oturan ve 1811 tarihinde Rusların Kars'a saldırımları neticesinde sefer-i hümayuna katılan ve aynı zamanda *kaltakçılıkla*⁷¹ da iştilgal eden Erbâb-ı Timar'dan Hacı İbrahim b. Süleyman'ın *terekeşi düyunundan ezyed* olarak vefat eder. Sûk-ı Sultânî'de terekesi satıldıktan sonra 406 kuruşluk meblağ beher kuruşa yirmi yedişer para üzerinden 587 kuruşluk borcu guremâ usulüyle taksim edilerek borcun %67'lik kısmı ödenir.⁷² Aynı şekilde 1823 Osmanlı-İran seferine katılan ve bu seferde vefat eden Kayırcık Mahallesi sakinlerinden ve Erbâb-ı Timardan Abdülkerim b. Hasan'ın tereke satışından 524,25 kuruş kalmıştır. Şahsın 720,30 kuruşluk borcu bulunmaktadır ve borcun %72'lik kısmı guremâ usulü uygulanarak ödenmiştir.⁷³

Sivas'ta ikâmeti esnasında hiçbir varisi olmadan vefat eden Diyarbakır Valisi Abdullah Paşa'nın Enderun çuhadarlarından Osman Ağa'nın terekesi olan, sim Şam kılıç, sim piştov, kılıflı En'âm-ı şerif, siyah kabzalı hançer, müstamel cebe kürk, müstamel biniş, müstamel çakşur, heybe, fincan ve sarı zarf, müstamel entari, müstamel destar ve içlik, çekiç, kerpeten, bohça, külah, müstamel kavuk elbise takımından oluşan muhalledfâtı *Sûk-ı Sultânî'de*⁷⁴ satılmıştır. Mevcut nakdi olan 135,35 kuruşla birlikte, techiz-tekfîn, resm-i kısmet, yatak ücreti ve kahveciye olan kira borcu çıktıktan sonra baki kalan 66,15 kuruş gerekli araştırmalardan sonra kız ve erkek kardeşlerine teslim edilmiştir.⁷⁵

Bürokrat kesimden son guremâ kaydı ise Ganem Mahallesi mukimlerinden olup İstanbul'da vefat eden Tatar Ağası Halil Ağa b. Mustafa'ya aittir. Şahıs iki eşli olup her ikisine de mehir borcu bulunmaktadır. Tereke satışı müzâyede usulüne göre yapılmış olup 1.940,2 kuruşa satılmış ve *ihracattan* sonra 1.647,5 kuruş kalmıştır. Şahsın toplam borcu ise 2316 kuruş olup guremâ usulüne göre borcunun %73'ü ödenmiştir.⁷⁶

4. Gayrimüslim

Osmanlı Devleti çok dinli, çok uluslu bir millet yapısına sahipti. Tebaa içerisindeki gayrimüslim unsurlar bazı davalarını cemaat mahkemelerinde kararlaştırır ve alınan

⁷¹ Kaltakçı: Hayvan semerlerinin ahşap kısmını yapan kişilere verilen isim.

⁷² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812)*, 178/2.

⁷³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823)*, 125/3.

⁷⁴ Sûk-ı Sultânî: Birçok iş kolunun faaliyet gösterdiği ve dükkân sayısı fazla olan ana çarşı.

⁷⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, 17/1.

⁷⁶ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 132/1.

kararların devlet tarafından onanması gerekirdi. Cemaat mahkemelerine gitmek istemeyenler şer'iyeye mahkemeleri başta olmak üzere Müslümanlara ait diğer kurumlara başvurarak bu kurumların aldıkları kararları uygularlardı. Cemaat mahkemelerinin aldığı kararları kabul etmeyenler şer'iyeye mahkemelerine müracaatla verilen kararı kabul edebilirlerdi ki tercih hakları vardı. Bu konuda kendi mahkemeleri veya şer'iyeye mahkemelerine uyma zorunluluğu gibi bir zorlamaya tabi tutulmazlardı.⁷⁷ Bazı zamanlarda kilise hukukunda *trimoiria* olarak adlandırılan farklı bir veraset sistemi uygulanmıştır.⁷⁸ Anadolu kentlerinde bazı gayrimüslimler miras taksiminde şer'î mahkemelere müracaat etmişlerdir. Bu durum, sosyo-ekonomik şartların geleneksel toplum yapısı içerisinde İslam miras hukuku taksiminin tüm kesimler için makul olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir.⁷⁹ Şer'î mahkemelere müracaatların artması neticesinde 18. asrın başlarında Patrikhane, Hristiyanları tekrardan cemaat mahkemelerine çekebilmek için kilise miras hukukunu İslam miras hukukuna paralel hale getirmeye çalışmıştır.⁸⁰ Çalışmaya konu edindiğimiz defterlerde de on adet gayrimüslim guremâ kaydına rastladık.

Üryan-ı Zimmi Mahallesi sakinlerinden Katırcıoğlu Kirkor veled-i Hırad vefat ettiğinde tüm mal varlığı (emval, eşya, hayvanat vb.) Sivas Valisi Mehmed Paşa tarafından tayin edilen mübaşirler, alacaklılar ve ma'rifet-i şer' vasıtasıyla sayılır ve Sûk-ı Sultanî'de fazla fiyatla satılır. Müzayede usulüyle satılmasının sebebi şahsın yüklü miktarda borcu olmasıdır. Vergi kesintilerinden sonra 8924 kuruş kalmış ve bu da 38547 kuruşluk borcuna guremâ usulüyle taksim edilmiştir. Hırad'ın toplam borcunun %23'lük bir kısmı ödenebilmiştir. Alacaklılar içerisinde Tokatlı İbikoğlu 26000 kuruşla en fazla alacağı olan kişidir ve terekenin %34'lük kısmına tekabül etmektedir.⁸¹

Tablo 9. Katırcıoğlu Kirkor Veled-i Hırad'ın Guremâ Kaydı

Alacaklı	Asıl Borç Kuruş/para	Guremâ kuruş/para
Fertelli-zâde Memiş Ağa'ya	1.617	374,21
Osman'a	72	16,27
Oruçoğlu Mehmed Ağa'ya	500	115,32
Cunbuoğlu'na	100	23,7
Harbende Pehlivan'a	305	70,26

⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009), 145-154.

⁷⁸ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2009), 91.

⁷⁹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 117.

⁸⁰ Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, 91-92.

⁸¹ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1827-1829)*, 79/1.

Kemankeş-zâde Mustafa Ağa'ya	1.370	317,10
Kasapbaşı Zimmi'ye	1968	455,32
Bakkaloğlu'na	1980	458,24
Buhurdan Ağası'na	150	34,30
Tokatlı İbikoğlu'na	2.600	6021,37
Nalbant Yusuf'a	85	19,27
Harbende Ağa ...? oğlu'na	700	162
Kavas Mustafa'ya	1900	440,2
Kahveci Mehmed'e	900	208,17
Serkiz Zimmi'ye	900	208,17
TOPLAM	3.8547	8.924

Kilise Mahallesi sakinlerinden olan Begos isimli şahıs vefat ettiğinde zevcesi, oğlu Agop ve dört kızı kalmıştır. Varislerden sadece Agop'un miras hakkı ifraz edilir. Agop 15 Ağustos 1801 tarihinde vefat eder. Babasından intikal eden mirasla birlikte müşterek çalıştırdıkları attar dükkânında bulunan hissesi alacaklıların marifetiyle tahriri yapılır. Alacaklılar kısmında diğer kayıtlarda olmayan bir ayrıntı bulunmaktadır. Agop'un Mehmed Ağa isimli şahıstan almış olduğu borç için Kuyumcu Mıgırdıç'ın kefil olmasıdır. Şahsın 252 kuruş 2 akçe terekesinden vergi kesintilerinden sonra 204,5 kuruş bakiye kalır. Kalan meblağın 196 kuruşu guremâ usulü ile alacaklılara taksim edilir ve borcunun %64'lük kısmı ödenmiş olur.⁸² Agop'un Küçük Bengiler Mahallesinde oturan oğlu da borçlu bir şekilde ölmüştür. Alacaklılar içerisinde üç tane Müslüman yedi tane de gayrimüslim bulunmaktadır. Guremâ usulüne göre 2466 kuruşluk borcun %43'üne tekabül eden 1075 kuruşu ödenmiştir.⁸³

Borçlu olan kişilerin mal varlıklarının tespitinde varisler ve alacaklıların beyanları esas olduğu gibi müracaat edilen unsurlardan birisi de *beyne'l-ahâli* şekliyle ifade edilen mahalle veya esnaf kısmıdır. Demircilerardı Mahallesinde oturan Babek veled-i Avemik'in terekesinde oturmuş olduğu evin konumu belirlenirken ahali tarafından bilinen şekilde kayıtlarla evin yarı hissesinin terekeye kaydedildiğini görüyoruz. Evin yarım hissesi ile birlikte Sûk-i Sultânî'de satılan terekesi 878 kuruştur ve vergi kesintileriyle birlikte 757 kuruş kalır. Şahsın alacaklı listesinde Ser-pedere (başpapaz) 20 kuruş borcu gözükmektedir.⁸⁴ Bu durum daha önce zikrettiğimiz Hoca İmam Mahallesi sakinlerinden Musalli Ağa'nın mahalle camisinin vakfından almış olduğu borcu hatırlatmaktadır. Bu durum Avemik'in de kilise vakfından borç almış olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü 30 Haziran 1800 tarihli bir vakfiye suretine göre

⁸² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802), 144/1.

⁸³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817), 42/1.

⁸⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817), 2/1.

Demircilerardı Mahallesiinde oturan Zarekoğlu Somon ve oğlu Serkiz'in Küçük Kilise için yapmış olduğu bir vakıf bulunmaktadır.⁸⁵ Bazı durumlarda şahıslar vefatlarından önce de mal varlıkları ve borç tespitini mahkeme aracılığı ile yaptırmaktadır ki, bu durum vefatından sonra birtakım münazaalı durumların da önüne geçmiş oluyordu. Ohan veled-i Anbagom adlı şahıs böyle bir yola gitmiş ve mal varlığı alacak ve borç miktarlarını mahkemeye kaydettirmiştir. Buna göre bir şahsa borcu ve iki şahısta da alacağı bulunmaktadır.⁸⁶ Nitekim Bazar Mahallesiinde oturan Ohanes veled-i Marat'ın vefatından sonra ailesinin bilmediği bir alacaklısı çıkar. Mahkeme her iki tarafın şahitlerini dinledikten sonra şahsın iddia edildiği gibi bir borcunun bulunmadığı anlaşılır.⁸⁷

Ticaretle iştigal eden kişilerin şahsi ve işletmelerine ait olmak üzere iki borç kayıtları da bulunabilmektedir. Bazar Mahallesiinde oturan Sarrafoğlu Babek veled-i Mıgırdıç bunlardan birisidir. Karabet isimli bir kişiyle iş ortaklığı bulunmaktadır ve Karabet'in elinde yazılı olan borç defterine göre ortaklık esnasında da ayrı bir borçlanma yapmıştır. Terekesi müzâyede yoluyla satılıp vergi tahsillerinden sonra 5.500 kuruşluk bir meblağ kalmıştır. Şahsi borçlarının toplamı, 5.584 kuruş ve Karabetle ortak olduğu dükkândan hissesine düşen borç miktarı ise 2.183 kuruş olmak üzere 7.767 kuruş borcu bulunmaktadır.⁸⁸ Borçlarının %72'si mevcut 5.500 kuruştan guremâ usulüne göre taksim edilmiştir.

Küçük Bengiler Mahallesi sakinlerinden İstanbul'da misafir iken vefat eden kuyumcu Asador'ın terekesi düyunundan ezyed olduğu borçluların iltiması ile terekesi takvim-i bahâ olunarak dâyinlerine taksim olunmuştur. Terekesinin toplamı Sûk-ı Sultanîde 252 kuruşa satılmıştır. Resm-i kısmet, hüddâmiye, uşûr gibi vergiler ihraç olunduktan sonra isimleri belirtilen borçlulara beher kuruşa on sekiz para birer akçe isabet edecek şekilde taksim edilmiş ve varislere hiçbir şey kalmamıştır. 16 Temmuz 1784 tarihli bu belgede Kuyumcu Asador'un alacaklıların asıl borç miktarları belirtilmeden doğrudan guremâ kaydına yer verilmiştir.⁸⁹

5. Guremâ Masraf Kalemleri

Sicil defterlerindeki muhallelât kayıtlarının dökümü yapıldıktan sonra müteveffa borçlu değil ise terekesi İslam feraiz hukukuna göre varisler arasında taksim edilir.

⁸⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802)*, 73/1. Vakfa yapılan bağışlar, bir adet kış evi, bir adet kiracı damı ve iki adet eyvan ve bir adet samanlık ve bir miktar aralıktan oluşan mülk ile içerisinde olan, dört kilim, dört döşek, üç yorgan, dört yastık, yedi çuval, sekiz minder ve on beş vakiyye nühas/bakır ile Küçük Kilise'ye senevî otuz akçelik revgan mumundan oluşmaktadır.

⁸⁶ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 155/1.

⁸⁷ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787)*, 113/1.

⁸⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825)*, 58/2.

⁸⁹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1783-1785)*, 79/2.

Taksimata geçilmeden evvel, *minhâ'l-ihrâcat* başlığı altında terekeden vergi tahsili yapılır. Bu bölümde kassamiye, dellâliye, resm-i kısmet, resm-i kısmet-i âdî, resm-i uşur, ihdariyye, teçhiz tekfin, fazladan masraf vb. kalemlerde vergi kesintileri yapılır. Bu kesintilerden sonra *sahhu'l-bâkî* adı altında kalan yekûn belli olur. Bu aşamadan sonra ise tereke kaydının üçüncü kısmında herhangi bir borç yoksa *taksim li'l-verese*, şayet borcu varsa ve guremâ usulü uygulanacak ise *li't-taksîm beyne'l-guremâ* ifadesiyle guremâ kaydı verilir.

Tablo 10. Guremâ Kayıtlarındaki Vergi Kalemleri

Mitteveffa	Tereke	Asıl borç	Kalan	Guremâ	Resm-i kısmet	Kâtiye, Çuhadar-riye ihdariyye	Dellâliye	Res-i uşur	Cenaze teçhiz tekfin	Menzil Dellâliyesi	Taksim gayr-i samih
Ali b. Mehmed	280	372	269	245,62	11						
Mehmed b. İsmail	183	493,42	146	146	4	11	4	18			
Beşir Ağa b. Abdullah	957,5	5961	842,5	842,5	52,5						
Duhancı Çuhadar Ağa b. Ömer	1098,1	7067,92	924,1	924		32	2		174	15	
Börekçi Ahmed Oğulları Mehmed ve Ömer	362	1330	306,5	266	15	13	4	16,5		7,5	
Recep Efendi	527,5	451	409	411		16		46,5	61		
Mehmed b. Mustafa	498,5	492	462,5	463				36			
Seyyid İsmail Ağa b. Yakub	132	957	805 ⁹⁰	804	20,32	6,8					
Mustafa Ağa b. İsmail	800	1643,7	675,2	678,39	17,10				107,7		
Mehmed b. Ömer	2251	4885	2033	2033	120,5	27	70,5				
Hacı Ali Oğlu Ebubekir b. Haydar	77,5	844	66,33	63	7,30	2,5					
Musallı Beyoğlu Abdullah Ağa	542,15	1615	524,15	524,35	13,5	4,5					
Mehmed b. Hızır	75,37	109	62,5	62,5	10	3,18					
Şahin Hacı Ali Ağa b. Osman	100	441	85	84,77		5		10			
Zaralı-zâde Abdullah Paşa	3000	8376	-	3000							
Hasan Mehmed	3554	3473		2847,5	86	14		628,34			
Kaltakçı el-Hac İbrahim b. Süleyman	472,5	587	401	405,52	24		3	44,5			
Halil Ağa b. Mustafa	1940,2	2316	1685,7	1647,78	15		45	194,5			
Abdülkerim b. Hasan	614,1	720,3	524,25	520,5		14	15,16	60			
Hatip-zade Seyyid Ali Ağa	7624,30	10890	6570	6659				741	213		
Agop Zimmi	252 krş	305	204,5	196		2,5		25,8	20		
Haçolu oğlu Nordmes	501	852	461	441,04	22						18
Agopoğlu Begos	1227,10	2466	1080	1075		24,30		122,5			
Babekoğlu Avemik	878	1313	757	757		18	15	88			
Babekoğlu Mıgırdıç ⁹¹	6776,26	5383,5	5500,29	3917		196	59,9	661			360

⁹⁰ Vefat eden zevcesinden kalan mirasla birlikte toplam tereke miktarıdır.

⁹¹ Devlet arşivlerindeki ilgili sayfanın mikrofilmünde eksik çekim olduğu için sayfa altında kalan birkaç tane dâyin'in isim ve miktarları tespit edilememiştir.

Babekoğlu Mıgırdıç ⁹²		2183		1567,9							
Ahronoğlu Sis	490	630	430	430		10		50			
Katircioğlu Kirkor veled-i Hırad	9946	38457	7929	8924			10	992			
Kuyumcu Asador	252			214,31							
Cemal-zâde Ahmed Ağa b. Mehmed Said Ağa	2508,5	2529,9									
TOPLAM	47.920,58	10.7143	25.224,52	40.150,68	418,22	399,78	228,56	3734,64	575,7	22,5	378

Guremâ usulüne göre taksimat yapılan şahısların asıl borçları 107.143 kuruştur. Guremâ usulü tatbikinde 40.150,68 kuruşu ödenebilmiştir ve %37,4 gibi az bir meblağa tekabül etmektedir. Terekelerin toplam 47.920,58 kuruş olup vergi kesintilerinden sonra 25.254,22 kuruş guremâ usulüne göre taksimat yapılacak meblağ kalmıştır. Bu rakamlardan ortaya çıkan ise %52 oranında bir vergi kesintisi yapıldığıdır.

Sonuç

Şer'iyye sicil defterlerinde bulunan en önemli belgelerden birisi de tereke/muhallefât kayıtlarıdır. Vefat eden şahsın varisleri kendi aralarında taksimatı çözemediklerinde mirası mahkeme aracılığı ile İslam hukukuna göre taksim ettirirler. Tereke kayıtları içerisinde müteveffa kişinin borçlarını gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Bu borçlar guremâ usulü adı verilen bir sistemle dâyinler/alacaklılar arasında yapılan bir borç tahsil işidir. Vefat eden şahsın muhallefâtı, ev halkı, alacaklılar ve mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler vasıtasıyla sayılır ve satılmak suretiyle elde edilen gelir, alacaklılar arasında taksim edilir. Tereke kayıtlarında *düyunu terekesinden ezyed* ifadesiyle formülize edilen tereke kayıtlarının guremâ usulü tatbik edilecek tereke kayıtları anlamına gelmektedir.

Çalışmaya konu edindiğimiz 1777-1841 yılları arası Sivas Şer'iyye Sicilleri'nde mahkemeye intikal ettirilmiş ve çözüme kavuşturulmuş olan guremâ kaydı kırk iki adetle sınırlıdır. İncelenen kayıtlar arasında üçü Müslüman ve ikisi gayrimüslim olmak üzere beş adet esnaf guremâ kaydı bulunmaktadır. Bunun yeküne oranı toplamda %16,6'ya tekabül etmektedir. Bu durum ekonomik olarak sabit bir gelire sahip olmayan halkın daha fazla borçlandığını bize göstermektedir. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönem Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının yapıldığı, Avrupa'da siyasî, ekonomik ve coğrafi değişimlerin yaşandığı ve Osmanlı toplumunun ekonomik buhranlarla uğraştığı bir dönemdir.

Devlet olağanüstü dönemlerde avâriz, imdâd-ı seferiyye ve hazeriyye adında ek vergi getirmek suretiyle mali yükü hafifletme yoluna giderdi. Sicil defterlerinde bulunan salyâne kayıtlarında bunu görebilmekteyiz. İlave vergi zaten ekonomik sıkıntı çeken halkın tahammüllerini zorlardı. Vergilerin tebaanın tüm katmanlarına tevzi

⁹² Karabet adil bir esnafla ortak olduğu dükkânından intikal eden borcudur.

edilmesi ve ekonomik seviyenin sınırdaki olması insanları borçlandırmaktadır. Halk ödeme zorluğundan dolayı vergilerde tenzilatı gidilmesini devletten talep etmek zorunda kalırdı. Küçük Bengiler Mahallesi halkı 1819 tarihinde beher binde yirmi kuruş olan ve tahammüllerini zorlayan vergi oranının beş kuruş tenzille, binde on beş kuruşa indirilmesini istemiştir. Aynı şekilde Bezzaz esnafı da doksan kuruş bindelerinin beher on kuruşuna bir buçuk kuruş olan miktarına güç yetiremeyeceklerini belirterek on kuruşa bir buçuk oranının sülüsünün kaldırılması ve her on kuruşta bir kuruş doksan kuruşta dokuz kuruş üzerine vergi tevziini talep etmişlerdir.

Bu çalışmada Osmanlı toplumunda birlikte yaşama kültürünün bir gereği olarak ekonomik sıkıntıların birlikte aşıldığını da görmekteyiz. Guremâ kayıtlarından çıkan sonuçlardan en önemlisi, alacak verecek ilişkilerinde tebaanın bütün unsurlarının birbirleriyle ekonomik anlamda *karz-ı hasen* kültürü çerçevesinde yardımlaştığını göstermektedir. Halkın aralarında yazılı bir belge olmaksızın sadece şifahi ve güven esasına dayalı olarak ekonomik anlamda yardımlaştıkları açıkça görülmektedir. Bir Müslümanın borç kaydında gayrimüslim, gayrimüslimin alacaklı kaydında Müslüman bir komşu veya dükkân komşusunun ismi karşımıza çıkabilmektedir. Alacak-verecek listelerinde kişilerin, eşlerinden, hizmetçilerinden, esnaftan, kayın validelerinden, baldızlarından vb. kişilerden borç alabilmekteydiler. Bu da bize toplumdaki tesianütü ve borçludan bir menfaat beklemezsiniz, yalnızca ödeme imkânına kavuştuğunda bir ek beklenti veya gecikme faizi gibi bir beklentinin olmadığını göstermektedir. Alacaklı zaten ek bir beklenti içerisine giremezdi çünkü borçlu kişinin terekisi tüm borçlarını çoğu zaman ödemeye yetmiyordu.

Guremâ kayıtlarında şurası açık bir gerçektir ki devlet, alacak-verecek hususunda kanunların elverdiği şekilde alacaklının mağduriyetini en aza indirmek konusunda âdil davranış ve öncelik alacaklının olarak işlem yapmıştır. Bu uygulamada borç ve terekenin birbirini karşıladığı çok nadirdir. Tüm bu işlemler yapılırken devletin de %50 gibi yüksek oranda vergi kesintileriyle kazanç temin ettiği durumlar ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Vasıf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*. çev. Mücteba İlgürel. Ankara: TTK, 1994.
- Ali, Kevser Kâmil - Öğüt, Salim. "Çok Evlilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009.
- Bardakoğlu, Ali. "Garâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/359-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bilgin, Aydın vd. *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşiv Defteri*. İstanbul: İSAM, 2006.
- Canatar, Mehmet. "Kavas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/66-68. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Canbaz, Muhammet Fatih. *İslâmi Finansman ve Karz-ı Hasen*. İstanbul: Nida Akademi, 1. Basım, 2020.
- Ceyhan, Muhammed. "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili". *OTAM 29* (Ankara 2012), 50-82.
- Ergenç, Özer. "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler". *Belleten 52/203* (1988), 667-684.
- Gürhan, Veysel - Gümüş, Ercan. "Osmanlı Kadı Sicillerinde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak 'Guremâ Usulü' ve Uygulanışı". *Turkish Studies 11/6* (2016), 61-74. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9522>
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi 13/2* (1958), 102-126.
- Karataş, Ali İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayinevi, 2009.
- Kaya, Süleyman vd. (ed.). *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Kaya, Süleyman. *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Marmara Üniversitesi, 2007.
- Köprülü, M. Fuat. "Fıkıh". *İslam Ansiklopedisi*. 4/608-622. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1993.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Gümrük (Osmanlılar'da Gümrük)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/263-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf". *Sosyo-Kültürel Değişme sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009.

- Özcan, Tahsin. "Muhallefât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öztürk, Said. *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 1995.
- Öztürk, Said. "Kassâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/579-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781) No: 1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7693.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7694.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1783-1785) No: 134. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7774.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790) No: 3. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7695.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1791-1798) No: 4. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7696.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794) No: 5. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7697.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802) No: 6. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7698.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1805-1809) No: 8. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7700.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812) No: 9. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7701.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817) No: 10. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7702.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1817-1821) No: 11. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7703.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823) No: 12. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7705.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825) No: 13. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7773.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826) No: 14. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7706.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7707.

Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841) No: 20. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7713.

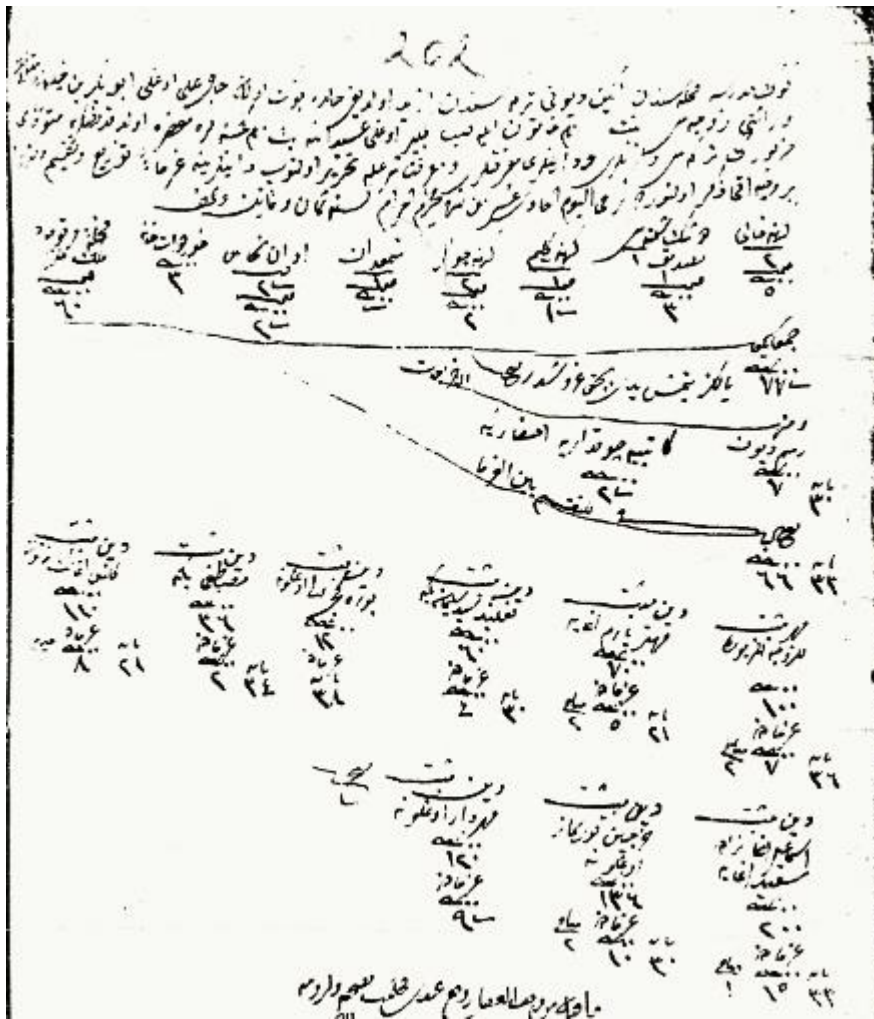
Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/8-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Şer'i Mahkeme Sicilleri". *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.

Yücel, Ebubekir Sıddık. "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.

EK-1

Hacı Alioğlu Ebubekir b. Haydar'ın Guremâ Kaydı

Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794) No: 5 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7697), 202/1.